ԹԻՒ 113 1861 1 ՕԳՈՍՏՈՍԻ

ԴԵՒԵՐՈՒՆ

ԴՈՂՈՄԻԹԻՆԵՐ ԵՒ ՁԵՐՈՒԹԻՆԵՐ

Ալէքսանդրեանցին Ս. Հ աՀրէպ ատորագրուԹիւնով ակ կրուածին առիԹովը՝ որ Ս՝էջմիածնի մէջ հրատարակեր էր, եւ Ներքսակի մէջ պատասխանը կրնկնինք, դիւաց գործուԹեանը եւ չար գործերուն վրայ բնդարձակօրէն գրել խոստացանք (Հատոր Ը. եր. 59). հիմայ նոյնը կատարել կը հրամայաք, Ա՝ենք մէջ ինչո՞ւ խառնիմք, իմաստակներ եւած են մէջերնիս քանի մի տարիէ՝ի վեր՝ որը քաջութիւնեւն ծայրը ո՛ւր երթալուն ոմանք տեղեակ չըլալ վ եւ ոմանք չըլալով. հաւատալիաց մասունքները մէկիկ մէկիկ կը փոտեցընեն, եւ Թէ որ սուրբ

Աստուծոյն աղօթքովը Յաղուած մեր ազգին նոր բարոյքով վաստկներուն օգնութեան չհասնինք, գէշ սկզբունքներով պիտի կրթուին. եւ քաղաքականութեան կոչը չհանդիպած (որ ըստ օրուան հաստատեցաք քննիչ եւ պատասխան առանձին մարդոց խնդիր կը դնէ, անհաստատութեան ու քրիստոնէութեան միչին ճամբայ մըն է որ մեկէն մեկալին կը տանի), ուղղակի անհաստատութեան մէջ պիտի կըլլին։

Այս նորահասնութեան խնդիրը չհասնելով փրատակուցած ճշմարտ սիրեցներուն մեկնէ պիտոյ գոյութիւնը. բայց այս բանիս վրայ ամէնքը մի եւ նոյն գաղափարը չունին։ Մասնք ուղղակի կուրանան գոյութիւնը. ուրիշներ որ ատոր կրոց ըստ բաւականին անդգայութիւն ունին եւ կը մարգեն՝ կըսեն որ գեւ կայ բայց բանիմը չըներ մարդոց վրայ. ոմանք ալ կըսեն թէ՝ գեւերը մարդոց վրայ իշխանութիւն ունէին, բայց Քրիստոս՝ որ մարդիկ գեւոց իշխանութիւննէն ազատել հաւար աշխարհ կաւ, գեւերը անզօր ըրաւ. եւ Քրիստոսի հաշտութիւննէ ետքը գեւ բան մը ընել չկրող չեն։ Յանդ ամենուն ալ աստ ըլլալը յետագայ օգտուածներնուս մէջ պիտի ցուցընեմք։

Քրիստոս գոյութիւնը մեր կրոնին ուրացողները կըսեն թէ Եւրոպացիք որ ամէն կիրութիւնոց ծայրը հասնելու մտածած են՝ գեւոց գոյութիւնը չեն ընդունիր. հին եւ մանր տղայքը վախցընելու համար հնաոճ պատասխան առասպելներ կտրած են. եւ ասոնց վրայ խօսողներուն երեսն՝ի վեր կը քաղաք ու կը ծաղրեն։

Նայց մենք չատ անգամ ըսած ենք թէ եւրո-
պացիներուն գտուրուն մէջ մինակ փորձով եղած-
ներն ընդունելի են. վասն զի քանի՛ որ գործիքները
կը կատարելագործին եւ փորձերը կաւելնան նոր
բաներ ալ կը գտնուին. եւ ատոնց ճշմարիտ օգուտ-
ները անհակառակելի կերպով ճանչցուած են. Նայց
բնաբանական բաներու գալով՝ որոց առարկայն ըզ-
գայարանքի տակ չիյնալով փորձի ալ չկար. նոր
գիտ բաւածները սորա առաքելոյն նոր-նման բան
բաներն են, որոյմէ խոտորիլ կը պատուիրէ։ (Ա.
Տիմ. Զ. 20)։ Նորը փորձով հաստատուած կամ
հաստատուելիք նորագիւտ բան մը հնարողին հարցընելով
թէ ուստի՞ սովրեցար. կրնայ պատասխանել թէ ես
ինքնին տեսակ տեսակ փորձեր ընելով գտայ. եւ ըզ-
տածին ճշդութիւնը եւ օգտակարութիւնը ամէն մարդ
փորձիւ իմանալով կանոնին հանճարը կը գովին. եւ
տէրութիւնը եւս կամ վարձ կուտայ, կամ այն բանը
շինելն եւ գործածելը անոր կը յատկացընէ հրով-
արտառով։ Նայց բնաբանական բաներուն առարկաներէն
մէկ առաջուց չլսուած բան մը մէյը առաջարկէ նէ՝
որկէ սովրեցար բսողին պատասխան չկրնար տալ։ Նա
գտայ բսելու հիմ մը չունի. վասն զի որկէց գտած
պիտի լլլայ այնպէս բան մը որ զգայարանքի տակ
չիյնար. ի բաց չգտնուիր։ Իմ խնդքովս եւ մտա-
ծութեամս գտայ ըսե նէ՝ մտածելս է թէ ի՞նչ
բան կրնայ ըլլալ այն որ աշխարհի ստեղծուածին մին-
չեւ հիմայ աշխարհ եկած լաւոր մարդոց մէկն ալ չէ
երբեք գտնել մինչեւ այն մարդուն ատենը, եւ անիկայ
գտեր է։ Ըսել կըլլայ որ՝ այնքան մարդոց մէջ մարդ

մըն ալ չէ՛ գտնուէր իր խելքը բռնեցընող. միայն այն մարդը եղեր է. եւ ասիկայ մարդ չկրնար հաւատալ։

Դիւաց գոյութիւնը ե՞րբ սկսեր են ուրանալ եւրոպացիները։ Քրիստոնէութիւնը մկրտին մտած եւ արմատացած ժամանակէն մինչեւ անցեալ տասնեւութերորդ դարուն սկիզբները ա՛ոչ կը հաւատային. մանաւանդ թէ՝ բրիստոնեայ ըլլալուն առաջալ նոյն հաւատքը ունէին, վասն զի շատ մը կուռքերուն կարգը բնութեամբ չար կուռքեր ալ կը դնէին, եւ վախերնուն անոնց զոհ ալ կբերին. ինչպէս որ խօսքերնուս կարգը իրաքանչիւր կատպաչտ ազգաց վրայ պիտի տեսնենք։ Տասնեւութերորդ դարուն մէջ Եւրոպայի քանի մի անուանեալ հատատուններն քրիստոնէութիւնը չընկլլու եկան. եւ ասոնք եղան դիւաց գոյութիւնն ուրացողները. վասն զի դիւաց գոյութիւնը չընդունիլը իրենց միտքը դրած չար խորհուրդին աղէկ կը յառաջէր։ Ու մինչեւ քրիստոնէութեան հիմնադիրն է տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, եւ ամէն քրիստոնեայք պնդին Նատուած կը դաւանին, որ աշխարհ եկաւ, մարդ եղաւ, եւ մարդկային ազգը որ դեւերուն ձեռքը գերի էր Նդամայ մեղանչելէն ի վեր՝ անոնց ձեռքէն ազատեց։ Պնչը չը կայ ըսելը Տեառն մերոյ մարմին առնելուն եւ փրկարար խաչելութեանը պատճառը վերցընել է, եւ պատճառը վերնայ նէ՝ գործն ալ կը վերնայ. մէկ մարդ մը որ միտքը հաստատութեամբ դրած ըլլայ որ դեւ չկայ, եւ բնական տրամաբանութեան ձերքէ աղ ուտնեայ, հետեւութենէ հետեւութիւն մինչեւ Տեառն

մերոյ մարդեղութիւնը խաչելութիւնը եւ յարութիւնը ուրանալու կը հանին։

Նահատակութիւն ամենամիջոց մակաբերութիւն մըն է, որուն խաւսք իսկ չկայ. անհատ իմաստուններն ալ նոյնը իրենց գրուածներուն մէջ յայտնի խոստովանած են։ Իսկ այժմ մեզի բաւական ըլլայ միայն երկուքին վկայութիւնը։ Պէկն է Ժ. դարու անհատներուն անուանի պրօշակակիրը Վոլդեր. որուն խօսքը գրած ենք Էրեհակիս մէջ (հատոր. Ը. էջ. 57). եւ հոս ալ կը կրկնենք։ "Յատանաշ։ "Նայց ասիկայ ամբողջ քրիստոնէութիւն ըսել է։ "Յատանայ չեղած ին պէս վրկհէալ չըլլար ,, ։ Միւսն է Պետրոս Պէլ, նոյնպէս անհատ. որ իր պատմական բառարանին մէջ կըսէ. "անհաւանելի բաներուն միայն անիկայ հաստատ՝ որ չար ոգիներ կան, եւ անոնք բռնադատուած կը տեսնես ձեր "ամէն կրօնական վարպետութիւններուն համաձայնելու ,, ։ Ասոր համար դիւաց գոյութիւնը հաւատալիքներուն հետ կապակցութիւն եւ հաւատալեաց պաշտպանութիւն գրողները ասոր վրայ ալ գրած են, Ինչ հոս կրկնելքը՝ ձեռքան տը Վերլաւիան անուն իմաստուն գաղղիացին յօրինածն է, որ կըսէ որ այս երկու վկայութիւնը գրեր է։ Պրժուար բան մը չէր մեզի ալ ասոր վրայ յատուկ յօդուածներ գրել եւ բաւական մեծկակ մատեան մըն ալ յօրինել. բայց այս իմաստունին գործը թարգմանել ջանձառու եղանք երկու մտքով. մէկ մը՝ որ մեր ընթերցողաց ծանուցանեմք որ եւրոպացւոց մէջ ընդհանուր չէ դիւաց գոյութիւնն ուրանալը. քրիս-

տոնեայ մատենագիրները եւ բողոքականներն անգամ կընդունի *։ Լուկրտց, կարդալուցարար եւ կատարեալ հմտութեամբ գրուած լանմը ձեռքիրնիս ուսնելալէն ետքը նորէ լանմը յօրինելը անպէտ աշխատութիւն սեպեցինք։ Իւ պ. Քէհան տր Հհն Վչավիան՝ հիմակուան հնգիսականէն է, որ քնական կիտութեանց գրեթէ ամէն ճիւղերուն վրայ

* Այս հեղինակներուն մէկ քանին անունը հոս կը դնեմք. հիմայ եւրոպական լեզուի հմուտ մարդիկ կան. եւ գիւաց գոյութիւնը ուրացողներուն չատը անոնց մէջէն են որ գաղղերէն գրքեր կարդալով եւ այս լեզուովս գրուած սմէն բան հասատալոյ արժանի կարնելով եւ քնելու կարողութիւն չունենալով տգիտաբար կը մոլորին, գուցէ ասոնց հռչակեալ անուանցը ծանօթ են։ Իւ ասոնք են. Լաքհռէկ անգլիացի, սոր գրոց նկրտգիր Տեղեռքեան մէջ. Պերժիր գաղղիացի, ասպետ Ժաքեանեան բառարանին մէջ. Հըլիքարի իտալացի, Յեռնգրոքեան խորհրդոյ վերյգրեալ գիրքին մէջ. Թեովիլոս Ռէնօ գաղղիացի չարքեչաւի խոշանգիչ մարդեան անուն լսեր էրև չատ ին մէջ. ԿուրՅվըրի անգղիացի բողոքական, Տաւորեան հանդուցեան պէնչրաց ընդդեմ անապատութեան գրքին մէջ. եւ ասոր լսողներէն անգլիերէն Թարգմանողը Մօշ յ՞. Քէրներ գերմանացի բողոքականը, որուն գիրքը 1835 ին տպած է Էշընմայըր անուն ուղիղ բողոքական մը, եւ խորագիրն է, Հիմնոան գիտահարներուն ապացոյցները. Նէօրքնս գերմանացի, ապուծաչկին եւ բնական գիտեան խորհրդաբանութեան անուն գրքին մէջ. որ գերմաներէնէն գաղղիերէնի Թարգմանած է Շարլը Սէնդ Ֆօ։, Ուրիշ շատեր ալ կան. ոյոց անունովը այս ծանոթութիւնը լեցընել չուզեցինք. հոս յիշածնիցնիս ապահին պահելի հմտութեամբ գրքեր են։

քանիր գիրքեր չինած ունի. եւ ասով ալ կը հասկըՆաք որ բնական գիտութիւնը հաւատոյնոց միտաակար բան մը չէ, ուստի եւ ստուե Մէնտէլ լրագրին երբեմն բարեացածը ձեզ գիտութիւնը քրիստոնէութեան հետ չմիացանիր, ինծի ժարդ. որուն խնդիքին հետ ոչ քրիստոնէութիւնը կրցած է միացանիլ՝ եւ ո՛չ գիտութիւնը. եւ ինքը կարծեր է որ ասանք երկուքը իրարու հետ ալ չեն կրցած միացանիլ։ Ամառատ մը ասոր եւ խնդակիցներուն ըսեմք. որ թէպէտ քրիստոնէութիւնը մարդկային գիտութեանց դրութիւն մը չէ՝ բայց մինչեւ հիմայ մարդկային գիտութիւն մըն ալ եղած չէ՝ որ քրիստոնէութեան դէմ հիմնաւոր առարկութիւն մը հանէ։ Գիտուններըը հանած են, բայց լիակատար պատասխաններին բնդունելով ժողված են աքսն անգիտացի բոլոքական մի լիտոփային ըսածին ճշմարտութիւնը, թէ " կատարեալ գիտութիւնը հաւատքի կառաջնորդէ. եւ անկատարը անկէց կը հեռացընէ "։ Մեր մէջ ալ ասոր փորձերը աչքերնուս առաջն են. հաւատալեաց դէմ ինչ եւ իւրէ կերպով նկատողներր կիսակատար գիտուններն են. որոնք Գէօթէ պէսպէսի կամ Ֆէյէրպեռն եւ ասոնց պէս գրքեր կարդալով դիրենք գիտութեան ծայրը հասած կը կարծեն. Լիակատար գիտութիւնը կատարելոյն ճամբայ կը բանայ, թէ որ անկատար գիտութիւնը իր գիտցածին անկատար բլլալն ալ գիտնայ։ Ի նպէ մտաւական բլլալ խնաբերուս կարդէն այսքան մը խոտորիլը. եւ սաջորդ թուով սկսինք Ի. Հ. Հայկեան ըսածները թարգմանել։

ԸՕՂՈՒԱԾԻՆ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ՍԻՐՈՒԱԾ ԸՆԴՐԿԱՆՔ

(Ճարտնաղուկ*)

Գ.

Ըսօ՛ ոմանց գանգատը ականջս կը հասնի՝ որ մեզի դէմ ըսկլ սովրած են։ Կ՚ըսեն. Թէ կրօնքը ձեռքս գործիք մըն եմ ըլլր գրաւոր քննադատութեանս մէջ, եւ Թէ՝ անկէց զատ բան չեմ գիտեր։ Ա՛յդպէս ըլլալը ես ալ կը խոստովանիմ. բայց ասանկ քսողներուն կ՚ըսեմ։ Արդեօք ձէնքս ձանձրկր են՝ արգելք մը չմնար անոնց որ իւրեանց հետ վիճակ ունեցած ատեններին նոյն զէնքը գործածեն։ Մանաւանդ որ այդպէս զէնք մը իրենք չունին նէ՝ Թող վիճելու ասպարէզէն հատքաշուին։ Ինչպէս որ առաջ ըսի՝ մեր ազգը միակ Թեան կապ ունի միայն կրօնքը. եւ ո՛վ որ այսկը-

* Տե՛ս երես 11, 40, 70, 110։

բոնքը մեկ դի կը ձգէ իբրեւ ուրիշ տեսակ մարդոց պիտանացու եւ ո՛չ իրեն, չյուսայ որ ուրիշ կապ մը կրնայ գտնել ազգը մեկ ամբոյզ մը պահելու. իսկ այն՝ որ իր գործողութեանցը կանոն կը բռնէ կրօնքը մեկ դի ձգելը՝ աներկիւղ համարձակութեամբ կըսեմ, ազգին քակտիչ եւ կործանիչ է։

Ընդը սահմանադրութիւնը ընդունեց. որովհետեւ իր միութեան կապը հոն պահուած տեսաւ, եւ չէ թէ լոկ հասարակ կանոններուն մէջ յանձնուած, այլ եւ հնդնական ուղղանդէ կարգ անցած։ Այս սիրաւէր հիմնական սկզբունքներուն հինգերորդը սահմանադրութեան տետրակին մէջ հետեւեալ խօսքերով բացատրուած է. "Ընդային վարչութեան պարտականութիւնն է՝ ազգին բարոյական, մտաւորական "եւ նիւթական պիտոյիցը հոգ տանիլ. Հայաստանեայց առաքելական դաւանութիւնն ու աւանդութիւնները անխախտ պահել. մշակութեան "հարկաւոր եղած անհրաժեշտ գիտութեց ուսումը "ազգին առնն աստիճանի թէ՛ մանչ եւ թէ՛ աղջիկ "տղայոց հատատարապես ծառայել,,. եւ այն՝ կատարելի է ըսեն սահմանադրականք, թէ այդ սկզբունքը հոն կ՚նայուին սամոյ եւ նախապաշարեալ գրուած է. ինչ լուսաբանութիւնները որ սահմանադրութեան պահապանը եւ խնամակալն են այդպիսի բաներու վրայ շատ խիղճ չեն ըներ, կը պատասխանեմ. թէ որ սահմանադրութիւնը ընդհանուր ազգին համար է նէ՝ ընդհանրութեան գործունքը տարգելը է ոմանք անհատներ մարդիկ որ վնասներ լուսաբանութեան կանուանեն, կրնան կրօնից վրայ հասնող պատասխանին օգ-

ցնծալ. բայց հասարակութիւնը խաբել, խօսքով ու չ բան ցուցընել եւ գործքով ուրիշ ճամբայ բռնել՝ սարսուռ ման է։ Կրօնքը չընդունող մարդիկ անգամ մարդկային բարոյական սկզբունքով կը պարտաւորին անկեղծ եւ հաւատարիմ ըլլալ. որուան խօսքերնին, գործքով նա չառնել, կամ գոնե ինչ որ պիտի ընեն նէ՝ սկիզբէն նոյնը ըսել։ Կրօնական սկզբունքներու հակակրութիւն ունցողներուն գլխուն մեծ բռնող չկար որ սահմանադրութիւնը ընդունի եւ ստորագրէ. կրնար չստորագրել եւ չընդունիլ. մարդ անոր բան չէր ըսեր. միայն թէ սահմանադրական կարգութեան մէջ չէր ընդունուեր։ Ասկայն ամենք կրօնից վրայ նկրկին համոզմամբ վարուելու մը չունենալով, մէկ կողմէն ալ ազգային վարչութեան անդամ ընտրուելու յատուկ եւ փափաքանօք՝ վերոյ բրած հիմնակէտն սկզբունքին վրայ հիմնուած սահմանադրութիւնը ընդունեցին եւ ստորագրեցին. գուցէ այն ատենէն միտքերնին մէջ դրնելով՝ որ ձեռքերնին յառ ոչ աւրինք մը անցուցած նուան պէս գործով աւրենսդիր սկզբունքը, անոր հակառակ գրելով։

Այս առիթը ձեռքերնին անցած ատեն սաղէմի խնդրոյն ժամանակ. Ա՛նք կամ չընդիմք հոս այս խնդրոյն ծագումն ի վեր մտած այլեւ այլ կերպարանքներուն պատմութիւնը մի քան միջոցէ ճառելով. անիկայ զատ գրուելու եւ հրատարակուելու արժանի բան մըն է Լրիւ արդի ազգային պատմութեան մէկ կարեւոր կտորը։ Ա՛ն այն ինքնին կը գրուելիք՝ որ մեզ առաջադրեալ նպատակին կը դիպ

ու ղղակի ։

Սահմանադրութիւն 22 յօդուածը կրսէ. "Երբ "պատահի կրօնական այնպիսի ծանր խնդիր մը զոր "կրօնական ժողովը չըկարենայ լուծել, ընդհանուր "ժողովին քաղաքական կառավարութենէն հետ "համագումար ժողով պիտի կազմէ. եթէ այն հա- "մագումար ժողովին ալ իր ձեռնհասութենէն վեր գա- "ռէ գիտնդիրը, Պրահատեան մայր աթոռին պէտք "է դիմէ ։ Տարիու կէսը մօտ էր սահմանադրու- թիւնը ի գործադրութեան է. համագումար ժողով ըլլալու կարօտութիւն մէկ անգամ մը միայն պատա- հեր է. այն ալ գումարողները գումարելնուն գղջացեր են. բայց թէ ի՞նչպէս. քիչ մը ետքը կ'իմանաս։

Ասոր Երուսաղէմի պատրիարքը կը վախնայ. Կոստանդնուպօլսի վարչութեան ժողովը, կամ թէ իր անունովն ըսենք՝ քաղաքական ժողովը* Երուսա-

* Վարչութեան ժողովը ըսելով կրօնական ժողովն ու քաղաքականը միասին կ'իմացուին, Երուսաղէմի պատրիարքութեան խնդրոյ մէջ առջի բերանը կրօնական ժողովը չկար. ետքը պատշաճ, կամ մանաւանդ հարկ սեպեցին այն ժողովոյն ալ հաղորդել. Յայտի կը սեմնենք ասիկայ Հաղկական Հոդուածոյն պեղեալ գլխին մէջ. (էր. 15). "քաղաքական ժողովը... նոյն "օրը (յունվ. 11. պատրիարքին վախճանը լսած օրը) "հարկաւոր դատեց նշանաւոր արք եպիսկոպոս մը "իրր առաջնակարգ նախագահ, իբրև Երուսա- "ղէմ, եւ իբրու աշխարհական քնիքի հետ։ Խօսքին կարգը անանկ կը բերէ՝ որ այս քննիչները պատրիարքին ինչո՞ւ մեռնելը պիտի քննեն. բայց այնպես չէ՞

զէմի վարչութեանը եւ միաբանութեանը համար կանոններ ու հիմնադիր մը ձեռնել կուտայ իր կազմած յանձնաժողովին. Թէպէտ եւ սորբ Էրուսաղէմ վանք մը, եւ մէկ միաբաններէն վանական կրօնաւորներ լլլալով, եւ աշխարհական գործոց հետ ի մօտոյ յարաբերութիւն մը չունենալով, ասոնց ձեռ որ կանոն տալ պէտք էր նէ կրօնական ժողովը պիտի ատար միայն, քաղաքականը ասոր մէջ բնաւ բան չունէր. վասն զի «կրօնական ժողովին պաշտօնն է, «ինչպէս կրսէ սահմանադրութիւնը. (յօդ. 21). «ազգային կրօնական գործոց ընդհանուր տնօրէնու«նը, իր պարտաւորութիւն ունի՝ ազգին մէջ կրո«նական ըղկայծուն կարգացընել. հայոց հայրա«կան գաւանութիւնն ու աւանդութիւնքը ան«խախտ եւ անարատ պահել. էջմիածնայ եւ էջմիածնոյ քաղքէտքներուն հնազանդիլ»: Էրուսաղէմի վարչութիւնն ու միաբանութիւնն ալ այս էջմիածնայ եւ էջմիածնոյ բառերով նշանակուած կարգն են. եւ ասոնց բարեկարգութեանը հսկելը կըլլայ ասոնց համար կանոններ շինելով, եւ քննիչներ նշանակելով: Ասոնք

իրօք. ինչ ինչ քննելիքներն նշանակուած չէ. կը յա«րէ պղեղոգիոը. «հետեւեալ նիստին 15 յունվ. . . «ժողովը երկու օր առաջ տուած որոշումը հաս«տատելու կ՚իջնայ ալեռուոյն վարչութեան ու «միաբանութեան համար կանոնագրութեան հիմնա«գիր մը եւ ընտրելիք քննիչներուն «հսկայ հրահանգներ պատրաստելու ցանձնաժողով «կազմելը. Հետեւեալ երկու նիստերուն կրօնական «ժողովոյ հետ քննելով պատրաստուած կանոնագրու«թիւնը»

Երկուքն ալ քաղաքական ժողովը կրնէ. եւ թէպէտ շինան կանոնագիրը վիրջը կրօնական ժողովին կը յուգընէ.. եւ կրօնականք՝ վանքի մէ եւ միաբանից խումբի մը հաւատ կանուն շինելը մեր պարտաւորութիւնն է. ձեր աշխարհականացդ ձեռքէն այդպիսի կանոն չեմք ընդունիր բսխլով մեռելեր չբացած ետ առնուն ածեր կընդունին. սակայն ո՛չ քննիչ իրկնլու որշումնին եւ ո՛չ ալ իրկնլու աշխարհականին չեն յաջողիր։ Այս ալ նորարար բան մըն է. կրօնաւորներու համար աշխարհական քննիչ. արդէս թէ Կոստանդնուպօլիս գտնուող հարիւրաւոր եկեղեցականներուն մէջ, որոց կարգը եպիսկոպոս ալ կայ, վարդապետ ալ, քահանայ ալ, այդպիսի քրնռութիւն ընելու վարժ չէ գտնուեր. այդ քննիչութիւնն յայտնի կը թիւնը միայն աշխարհականներու յատուկ ձիրք է նկար. ըսյց այս մկ կի կննայ։

Ի՞նչդեռ այս ժողովը այս կանոնադրութեան կաշխատի. սուրբ Էրուսաղէմի միաբաններուն առանձ մկե մը պատուկ կայ ազգարարութիւն ընդունելու իրենց համար ինքնակամ յանձնարարեալ, ետնած եւ մտորգրած եւ տպած կանոնին վրայ. Պօլիս գալու վրայ է։

ԺՈՂՈՎ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

27 ՅՈՒԼԻՍ · 1861 ·

Վաղաքական ժողովոյ յարդի անդամներուն մէկ մասը՝ պաշտօնին ի կախ Թողլով պատրիարքարանի հետ յարաբերութիւններին կարած ըլլալին պատճառն պատրիարքին յատուկ նամակով իմացուցեր էին արդէն՝ որ ազնիւ ընտրողները դարձեալ հրաւիրից անդամ ժողովի՝ յուլ. 27 հինգշաբթի օրուան համար, որ քաղաքական ժողովոյն յատկացեալ օրն էր։ Վասն մի հոգի միայն եկան անդամք. որոյժամ ժողով չէր կրնար կազմուիլ օրինաւորապէս։ Վասն մի ալ՝ ժողովականք չէզոք յարգի անձնք եկած էին որ մէկ մէկու հետ կարեւոր կէտերու վրայ խօսին, եւ ասիկայ իրենց քաղաքական ժողովոյն եղած առաջարկութիւնն մը չէ՛ ալ նէ՛ իրենց լոկ իրարու հետ տեսակցութիւն եւ խօսակցութիւն՝ այս կէտերուն մէջ չերեւցաւ. որ էր Ընտրողաց միաբանութիւն իրենց համար քաղաքական ժողովոյն կողմն հինուած եւ ընդհանուր ժողովոյն հաւանութեամբը հաստատուած կանոնները. ընդունելնուն համար յանկատար սեպելը։

Ուսքերուն կարգը անանկ բերաւ որ մէկ մը այն կանոնները՝ եւ անոնց վրայ միաբանութեան ըրած դիտողութիւնները եւ անոնց դրուած պատասխանը կարդացուին եւ իրարու հետ բաղդատուին։ Երդէն յայտնի էր որ կանոններուն վրայ դիտողութիւն

քնելն ու կանոնները չընդունիլը մեկ բան ըսել չէր. ես այս ալ հոս զրուցուեցաւ։

Վարչութեան հինգ կանոններուն 41 եւ 42 յօդուածները մասնաւոր քննութեան ենթակայ եղան. որովհետեւ միաբանութեան ըրած դիտողութիւնները միւս յօդուածներուն վրայ քանի մի բառերու փոփոխութիւն էին. այս երկու յօդուածը յօրինուին չէին ընդունած։ Ահա այս են այս յօդուածները.

41. "Ազգային վարչութիւնը տեսանական իւր
"հրովին ձեռամբ քննիչ մը կը խրկէ ուզած ժամա-
"նակը Երուսաղէմ, առ ի տիրապահում բնակ միա-
"բանութեան եւ հաստատութեան վիճակին ըստ
"կանոնաց։

42. "Ընդհակառակ ըստ 43 յօդուածոյ ազգային
"ատեանադրութեան կարգաց՝ պատասխանատու վար-
"չութիւնը իրաւունք ունի վանորէից հոգաբարձու-
"թեան մասին տնտեսական խորհրդին ձեռամբ ու-
"նենալու Երուսաղէմի մէջ երկու գործակալ տեղա-
"ւոյն եւ անոնց ձեռօք վանքը իմ տակարարել տալու.
"բայց ըստ որում ատեանադրութեան այս յօդուա-
"ծը վանքին եկամուտներն ու հասոյթներն ազգին
"օգտին ծառայեցնելու դիտաւորութեամբ շինուած
"է, ինչպես որ նոյն ատեանադրութեան 42 երրորդ
"յօդուածը կը ցուցնէ, ազգային վարչութիւնը մի-
"աբանութեան վրայ ունեցած վստահութիւնը ցու-
"ցընելու համար այս պաշտօնը անոր կը յանձնէ առ
"այժմ՝ յուսալով որ միաբանութիւնը իր պարտա-
"ւորութիւնները կատարելով՝ ազգային վարչութիւ-
"նը չստիպէ իւր սիրելի իրաւունքը գործադ-

«բելու ։

Վախտդուրթիւն եղաւ որ այս կանոնները արդէն ընդհանուր ժողովը գիտէ եւ հաստատած է. բայց ասոր պատասխան տրուեցաւ որ՝ ասիկայ կարգացած ժամանակը՝ ընդհանուր ժողովը այս ժողովածները վանքին հին կանոններուն եւ սովորութեանցը պէտքը չգիտնալով պարզմտութեամբ ստորագրեր է. բայց երբ որ միաբանութենէն դուրս մէկ եպիսկոպոս մը Երուսաղէմի պատրիարք ընտրուելու առաջարկութիւնը ներեան եղաւ, ամէն մարդու հետաքրքրութիւնը շարժեցաւ իմանալու թէ ասոր ինչ արգիլք կայ։ Ջանիէ վարդապետին պատմութեան գրքին մէջ Կոստանդնուպօլսի Որթագիւղի եկեղեցւոյն օծման օրը գումարուած ժողովք մը կը պատմուի. ուր ժամանակին Ջայոց սրբազան կաթուղիկոսը եւ սուրբ Երուսաղէմի տատրիարքը եւ Կոստանդնուպօլսի պատրիարքը եւ ուրիշ շատ եպիսկոպոսներ եւ վարդապետներ եւ քահանայներ գտնուեր են, բայց ի այն ատենը գտնուող ամիրայներէն. եւ այն ժողովը դուրսէն պատրիարք ըլլալը նզովքով արգիլեր է։ Այս ժողովոյս դրած նոր նզովքով հաստատած երկիք կանոնները ոմանք առանձին թուղթի վրայ իրրեւ յայտարարութիւն տպեցին. եւ թէպէտ Ղուկաս Վարդապետը Ջանէին մէջ գրուածը անհարազատ եւ ետքէն հոն մտած ցուցընելով իսկապէս ժողովք ըլլալուն ստուգութիւնն անգամ առանձին յայտարարութիւնով մը կասկածելի ընելու աշխատեր էր. բայց նոյն ժողովքին տարին Կոստանդնուպօլիս տպուած նա-

քեզիմը Սիշատակարանին մէջ նոյն ժողովքը համառօտ պատմուած եւ կանոնները գրուած էր եւ ամէնուն ալ անդրկայելի ստուգութեանը վկայութիւն՝ բազբեիշատակ Տ. Յովհաննէս Կոլոտ Կոստանդնուպօլսի պատրիարքին ձատուկ կնքովը կնքուած էր։

Այս առիթով այս կանոնքուս ինչ ըլլալուն վրայ հետաքրքրութիւն ըլլալով ընդհանուր ժողովոյ անդամ երեսփոխանները խմացան որ միաբանութենէն դուրս պատրիարք ըլլալուն դէմ նզովք գատերկու ուրիշ նզովք ալ կան. մէկը դուրէն Երուսաղէմի եւ Կոստանդնուպօլսի պատրիարքութիւնը մէկ անձի մը վրայ միացընելը։ Իւ երկրորդ նզովքին խօսքը այս է, ինչպէս ար Սիչնալ Նարեկին Սիշատակարանին մէջ գրուած է*։

"Իմէ ոք այսմ հետէ զաշխարհական ոք "պատճառ անուամբ կամ այլ ինչ կոչմամբ առնէ վե"րակացու սրբոյ տանն այնորիկ՝ նզովեալ եղիցի,,։

Այսոր համար բաւական որ պարսէն պատրիարք ըլլալը չընդունուելուն նզովք կնճռալուն պատճառաւ. նմանապէս եւ նոյն պատճառաւ քննիչ կամ վերակացու իրկելն ալ չընդունուիր. եւ վարչութեան այսպէս իրաւունք մը ունեցած ըլլալը չը-

* Հանէի պատմութեան մէջ գրուածը չեմք առներ. որովհետեւ անոր վրայ եկեղեցութիւնն հանել ուզեր են. Նարեկին մէջլինին համար այսպէս բան մը չկայ, եւ ասիկայ Հանէին գրքին մէջինը կը հասատաւէ. անոր համար այս մէջ բերուեցաւ ժողովին մէջ։

կրնար ճանչցուիլ։ Ինոր համար առաջարկենք ժողովը որ այս դիտողութիւններս առաջարկուի կրօնական կամ քաղաքական ժողովոյն, որո՛ւ որ պէտք է նէ, եւ այդ երկու յօդուածները սուրբ Ներսիսեան համար չհնուած կանոններուն մէջէն հանուին։ Ուրիշ քանի մի խոսակցութիւններէն ետքը ժողովականներն արձակեցան։

ԵԿԵՂԵՑԻԿՆ ՀԱՄԸԴՈՒՄԸ

ՃՈՂՈՎ 2 ՕԳՈՍՏ. 1961

Սուրբ Ներսիսեան քարեկարգութեան համար 1726ին Կոստանդնուպօլիս հղած ժողովը եկեղեցական ժողով մըն էր. եւ որ վէճերու վարչութեան հնուած կանոններուն 41 եւ 42 յօդուածները այն ժողովոյն երկրորդ կանոնին հետ չէին միաբաններ ըսուիցան, ասոր վրայ որոշուեր կարգութիւն եւ ձեռնհասութիւն՝ հոգեւոր ժողով մը միայն կրնար ունենալ։ Ինչ ասկէց զատ՝ Սահակ եւ Մակար արժանապատիւ վարդապետներուն վրայ ձգուած յանցանքներուն ալ քննութիւնը պիտի բլլար, մէկ պատրիարքութեան եւ եպիսկոպոսութեան կանոնք անաչառ ընելու չափ ծանրութիւն ունի՞ն մի. եւ կարգաւորի մը վրայ կարգաւորաց ատեան մը միայն կրնայ դատաստան ընել, ասոր համար սրբազան պատրիարքը արժան դատեց հոգեւորական ժողով գումարել, եւ ասկից վճիռը աւելի յարգոյ եւ ակնա-

նաճելի ընելու համար իւրաքանչիւր թաղերուն քա-
րոզիչներէն եւ աւագ եւ ամուսնակ քահանայներէն
զատ ուրիշ պատուաւոր* քահանայներու ալ հրաւէր
գնաց։

Վանի մի տեղեայ քարոզիչ եւ քահանայք
չեկան։ որ են պալատու, խասգիւղի, Պէշօղուի,
Պէշիրթաշու եւ Օրմագիւղի քահանայները։ խաս-
գիւղի քարոզիչ Նաթանէս վարպապետը եկած էր։
Պէշօղուիները իրենց Տոգեւոր պաշտամանը սատուկ
գործ ունենալով չկրնալ պալիրնին նոյն օրը խմացուցեր
էին։ Օրմագիւղի քահանայք ալ քանի մի օրէն ճա-
քը ժողովոյն օրը չգալնուն օրինաւոր պատճառ ու-
նենալնին ցուցուցեր։ միանգամայն եւ ատորագրու-

* Այս բառիս վրայ բծախնդիր մարդիկ կրնան դա-
տաքննութիւն ընելու, Թէ արդեօք անպատիւ քահանայ
կայ մի։ Բայց ասոնք մտածելու էին որ ամէն ան-
տիճանի մարդոց առ հասարակ իրենց աստիճանին
չարմար ծծականներ կան։ կաթուղիկոսներուն սըր-
բազան կըսուի։ ծառայներուն եւ տնտեսներուն
ժիր եւ հաւատարիմ կըսուի։ ասոր նման քահա-
նայներուն ալ ընդհանուր առմամբ եւ առանց բա-
ցատութեան պատուական ըսուելուն համար պատուաւոր
ալ կրնայ ըսուիլ։ որ նորը ըսել է։ եւ երանելի
Յովհան Երզնկացի մեր իմաստուն վարդապետն ալ
օրըստ ղեւոնդեանց աւուրս Հաշու շարականին մէջ
ասոնց ինչպէս պատուաւոր ըլլալը հասկըցուցեր է,
"քահանայք պատուեսցեալք օծմամբ սուրբ հոգւոյն"
ըսելով, որով անպատիւ քահանայ կայ մի հար-
ցընելով առանց օծման քահանայ կայ մի ըսել է։
Առանց գաղտնի դիտման լոկ քննաբանօրէն այս հար-
ցումն ընողներէ կրնան այս պատասխանուիլ չտանալէ

թիւննին նոյն ժողովոյն վճռոյը խրկեր էին, որ ընդունուեցաւ։ Ակոյնեռուն թիւը համագումար ժողով քանալու յաւական սեպուելով՝ որովհետեւ այսուն եւ երիք հոգի էին, որ հրաւիրեալներուն մեծագոյն մասը կը կազմէր, ժողովը բացուեցաւ։

Վէճի տակ եղած խնդիրները մէկիկ մէկիկ քննուեցան. եւ ամենուն համար ալ պարտուպատշաճ տեսնուած վճիռը տրուեցաւ։ Վերջը հոս վճռագիրը կօրինակեմք, որ խնդիրներն ու անոնց պատասխանը միանգամայն կր ապրունակէ։

"Յամի տեառն 1861 օգոս. 2 ժողովեալ սոյն "բազրնալքս ի պատրիարքարանս մեր կ'ըսնան մասին որշլ սրրոյ Երուսաղէմի պատրիարքի ընտրութեան խնդիրը, որոց պատճառաւ քանի մի ամիսե ի վեր ազգերնիս յուզմունքի մէջ կը տատանէր, եւ չատ մը աստիճի պատճառ եղող, գործը հինգ խնդիրի բովան դակելով կր յայտնեմք։

"Ա. Խնդիր. Թէ Երուսաղէմի պատրիարքը միաբաններէն պիտի ըլլայ, թէ դուրս կ'ընտրուի եպիսկոպոսներէն։

"Պատ. Վասնզի եկեղեցականքս կարդացինք Կոլոտ Յովհաննէս սրբազան պատրիարքին օրը նախկին վերջը տպուած պատմութիւնը սորբ Երուսաղէմի վրայ, որ երիք յօդուածէ նզովք կայ. եւ մէկն ալ՝ միաբաններէն պատրիարք պիտի ընտրուի կրսէ. եւ նզովք կը սակէ որ տապա ժամանակի հակառակը չգործուի. ուստի եւ մեք համոզուելով այժմ եւս կը վճռեմք, որ պատրիարքը ներկայ միաբաններէն մէկը պիտի

«ըլլալ. որով թէ՛ մենք եւ թէ՛ մեր օրհնեալ աղ-
«գը՝ մեր նախնի սրբազան հայրապետաց նզովքէն
«ազատ ենք. եւ մեր ապագային ալ գայթակղու-
«թեան պատճառ չըլլանք։

«Ի. Խնդիր. Սուրբ Իրուսաղէմայ Հայոց
«Պօղոսի մէջ գրուած կանոնագրութեան 41 եւ 42
«յօդուածները ընդունելի՞ են։ Վասնզի մեզանէ
«սուրբ Իրուսաղէմի միաբանութիւն ընդդիմա-
«են սուրբ Գերեզմանն ըսեր են։

«Պատ. Այսպէս որոշեցինք քննութեամբ,
«որ նոյն 41 եւ 42 յօդուածոց մէջ պարունակեալ
«խօսքերն ալ՝ վերոյգրեալ երկու յօդուածովն նզո-
«վից ներքեւն ըլլալով արգիլեալ են, եւ նոյն նզո-
«վքն ներքեւ պարունակեալ են. վասն որոյ
«հարկ է որ այն երկու յօդուածը վերնայ՝ նոյն նզո-
«վքներէն ազատ մնալու համար։

«Գ. Խնդիր. Կրօնական խնդիրները քաւէի
«ներքեւ թէ՛ պաշտօն եւ թէ՛ յայտնի՝ կրնա՞ն
«ձգուիլ։

«Պատ. Որովհետեւ կրօնական եղած խըն-
«դիրները կամ վէճերը սուրբ գրոց վկայութեամբ
«եւ նախնեաց աւանդութեամբ կը հաստատուին,
«վասն որոյ երբէք այնպիսի վէճը եւ խնդիրը կապանի
«կամ յա անի քաւէին ներքեւ չէնար. եւ մեք եւս այժմ
«չենք ձգեր քաւէին ներքեւ վասն չի՛ ընդդէմ եկեղե-
«ցական կարգաց եւ կանոնաց է. որով ապագային
«ալ գայթակղութեան պատճառ չենք ըլլար։

«Ի. Խնդիր. Ս. արքեպիսկոպոսը պատրիարք ընտ-
«րելու եւ վեցից եպիսկոպոս ըլլալու երթայ նէ

"Մեր սուրբ եկեղեցւոյն Հայաստանեայց դպչելիք
"բան մը կայ մի։

"Պատ. Այս խնդրոյս մէջ Հայաստանեայց ե-
"կեղեցւոյս հակառակ բան մը չենք տեսներ, եւ
"չկայ ալ. մանաւանդ՝ ի սրբոցն նախնեաց անտի
"քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ կրնամք ցուցընել
"այսպիսի ընտրութիւններ. վասն որոյ եւ մեք կը
"հաստատենք, որ եպիսկոպոս չձեռնադրուած վար-
"դապետ մը կրնայ պատրիարք ընտրուիլ, եւ ան-
"միջապէս պատրիարքական աթոռը շնորհել
"ի Ս. Յակոբայն եւ եպիսկոպոս ձեռնադրուիլ։

"Հ. Խնդիր։ Սուրբ Երուսաղէմի փոխանորդ
"Պահակ վարդապետը երդումէ ըրեր եղեր պատ-
"րիարք չըլլալու համար, ինչպէս որ անցեալ եկեղե-
"ցական ժողովոյն մէջ. յօդ. 11ին Վէհորդ սրբո-
"բաղանը վկայեց թէ երդում ըրեր բերեր կրնէր.
"եւ Ս. Երուսաղէմէն եկող Յակոբ վարդապետը
"առանց հրամանի սրբազան հօր գացեր է ի սուրբ
"Երուսաղէմ. Երդ այժմ այս պատճառներով ոյն
"վարդապետները եպիսկոպոս կամ պատրիարք ըլ-
"լալէն կրնա՞ն զերծուիլ։

"Պատ. Այս երկու վարդապետաց խնդրոյն
"մէջ ամենեւին եպիսկոպոս կամ պատրիարք չըլլալու
"ընդդէմ կանոնի պակասութիւն մը չկայ. ուստի
"այս պատճառներով իրաւունք մը չենք տեսներ
"նոր եպիսկոպոսութենէ կամ պատրիարքութենէ
"զերծելու, երբ նստուած արժանի ըրեր է։

"Երդ այս հինգ կրօնական խնդրոց որոշ-
"մամբ ընթերցող ազնուութեան նայանի սրբազան

« Հարց մերոց , հոգևորական պարտաւորութեամբ
« մերով վճռապար ստորագրեցաք ,, ։

Ժողովականք այս վճռագրոյս միաբան ստո-
րագրելու ժամանակը ինդիր մը եղաւ այս ժողովոյն
վաւերական եւ օրինաւոր ըլլալու եւ վճիռներուն օ-
րինաց զօրութիւն ունենալուն վրայ ։ Ժողով մը օրի-
նաւոր ըլլալու համար պէտք եղած պայմանները կը
քննեն . եւ այն օրուան ժողովոյն մէջ այն պայման-
ները կատարուած տեսնելով , հետեւաբար վկայական
գրութիւնը կը ստորագրեն եւ սրբազան Պատրիարքին
կ՚եւտան ։

« Մենապատիւ եւ վեհափառ սրբազան պատ-
« րիարք Հայրիկնիս ՝ի պարտաւորութենէ իւր հո-
« գեւոր բարձր պաշտամանը անժխտելի իրաւունք
« ունի հարկաւորած ժամանակը հաւատոյից եւ ե-
« կեղեցական կարգաց եւ կանոնաց վերաբերեալ քըն-
« նել եւ լուծելի եւ որոշելի գործ պատահինէ՝ իւր
« եկեղեցական կղերը կոչելու . եւ անոնցմով խոր-
« հրդակցեալ՝ գործքը լաւ հրահանգաց Հայասեան-
« եայց սուրբ եկեղեցւոյ կնքելոյ . ինչպէս եւ բո-
« վանդակ եկեղեցականաց անզլանալի պարտքն է
« ՝ի հրաւէր Ա՛ուրին սրբազնութենեն միամիտ հնա-
« զանդութեամբ փութալու , եւ ընդ նմին միաբան
« գործելու ՝ի ներկայ գործն Տպեւոր : Ապատի եւ
« սրբազանին զմեզ այսօր ՝ի ժողով կոչելը օրի-
« նաւոր եւ վաւերական , եւ հակառակը խորհողն ու
« խօսողն է անիրաւ , եւ հակառակ կանոնաց սուրբ
« եկեղեցւոյ . եւ ահա ՝ի հաստատութիւն մեր այս
« գրացմանը կը ստորագրեմք ,, ։

ժողովոյն վճիռը եւ այս վաւերականութեան գիրը ստորագրուելէն առաջ՝ վրժապետեան Յերուսաղէմ վարդապետը առանց սրբազան պատրիարքին իմացընելու եւ անկից հրաման առնելու գնաց. եւ ասոր երթալէն ետքը շատ չանցաւ, քաղաքական ժողովոյն մէկ քանի անդամներուն ստորագրութեամբը այն օրուան ժողովրդին գէմ բողոք մը եկաւ. բայց ընդունելի չէր. որովհետեւ նոյն ժողովականք իմացուցեր էին սրբազան պատրիարքին՝ իրենց գրովը եւ ստորագրութեամբը որ պաշտօնին՝ ի կախ ժողովպատրիարքարանի հետ ունեցած յարաբերութիւնին կտրած են. եւ պաշտօնն մը՝ ի կախ ժողովրդեսլը՝ անոր վերաբերեալ գործերուն ձեռք չզարնել խոսքէ. որով այն բողոքն ալ իբրեւ ժողովական չէին կրնար գրել.

Յետոյ այս բողոքը բնաւ չեղածի պէս ընդունելով՝ ժողովոյն վճիռները ժողովոյն ներկայ չգտնուող եկեղեցականաց առաջ կրուեցաւ. եւ քիչ օրուան մէջ ստորագրութեամբը լիցուեցաւ. Ա՛յս է օգոստ. Հին ժողովքին ձիշդ պատմութիւնը՝

ԵՐԿՈՒԻՄ · ԿԻՐՔ ·

ԿՈՈՏՈՎԸՆԸՆԴ

Սուրբ Երուսաղէմի խնդիրը մեզի էի աղէկ հետաքրքրական բանէր լսգաւ. որոց վրայ խնդալ արժան էր թէ որ աւալելի հետեւանքները չտեսէինք. Ըսոնց վէրն է այն համրաւը, որպէս թէ սուրբ Երուսաղէմի փոխանորդ արժանապատիւ Սահակ վարդապետը երթալէ ըրեր որ սուրբ Երուսաղէմի պատրհարք չըլլար. եւ ըրած երթալը ամօթը լուանալու եղեր. ուստի անիկայ պատրիարքցուներուն կարգէն դուրս հանելու է եղեր։ Նայց յօդ. 11ին կրօնական համագումար ժողովոյն մէջը ժողովական արժանապատիւ ևկեղեցականներուն մէջը բանէր է որ՝ այն երդումը կիրքով եղած ըլլալուն համար մեզ չէ. ուստի եւ երդման վրայ չհենալով Սահակ վարդապետը երգմնազանց չելլար։ Ա՛ղէ՛ն ալ ասկայ իր 143 թուոյն մէջ ծաղրականի է տարեր. որպէս թէ օգոստ. 2ին ժողովոյն հինգ վճիռներուն ստորագրող պատուաւոր* քահանայները կիրքով եղած գործ

* Նոյն ժողովքին հրաւէրին Թուղթին մէջ սրբազան պատրիարքը քարոզիչներուն եւ աւագերէց. ներուն գրած ըլլալով թէ հետերնին մէկ քանի ալ պատուաւոր քահանայ բերեն ժողովը, մեր դոր քերդողնները՝ որոց մէկ քանին կարդալն աղէկ սովրելու համար դպրատուն խրկուելու տեղ դպրանոցական

մը կամ խոսք մը մեղքի տեղ չեն դներ։ Աբելեխեղճին արժանի սուտհաւն. որ ստախօս ըլլալէն զատ՝ ստախօսութեան հայրը եւ հնարողն ալ է։ Հայց Աբեղան մեր խրատը մերժելէն ետքը՝ որ գինքը սուտ չխօսելու կը յորդորէինք, իր խիղճը հանգարտեցընելու համար այսպէս վճիռ մը ունենալու կարօտ չը ճանչնայ գինքը, եւ իր մխիթարութիւնը իր մեղսեխեղճն կառնու. վասն զի այդ մարդը առանց կրից սուտ չխօսիր. ամէն սուտերը իրեն թեւկպրողը իր ատելու Ճնան կիրքն է։ Հայց մեք սա երդումը տեսնենք։

Տրեանն պատրիարք եւ հիմայ Պրուսայու առաջնորդ գերապատիւ Աէոդոր արք եպիսկոպոսը կը վըկայէր որ Աահակ վարդապետը երդում ըներ է քանի մի մարդոց մէջ ըսելով թէ "կարգդ (կամ կարգըս) վկայ, ես եպիսկոպոսութիւն եմ պատրիարքութիւն չեմ ընդունիր,,։ Տրդումն ըրած ժամանակը ներկայ գտնուողներուն կը հայտուր թէ ինչ երդում էր ըրածը. եւ կիմացուի որ սա՛ է եղեր. "կարգդ վկայ որ ես եպիսկոպոսութեան եւ պատրիարքու-

խորհրդոյ անպամ ալ ընտրուած են, կը հարցընեն թէ քահանայներուն մէջ անպախճ ալ կա՞ն մի եւ որո՞նք են։ Ասոնք իրենց պարբերականին ալ չեն կարդար որոց մէջ ամէն եպիսկոպոսներուն անխտիր եւ առանց բարոյական արժէքին նայելու արքեպիսկոպոսական ածականը կը դնեն. եւ թէ որ հարկը պահանջէ նէ՝ կրնան գրել, "փոխ մը արքեպիսկոպոսներ,, եւ այդ մեր քերդողներուն միտքն ալ չգար հարցընել թէ եպիսկոպոսներուն մէջ ալ անարժան ալ կա՞յ մի եւ ո՞րքան են։

թեան աչք չունիմ։ Մեզ մարդ այս երկու զրուցուածքին տարբերութիւնը կսմանայ. սակայն Վէորգ սրբազանը չէ՛ իմացեր որ իրար շփոթեր է. կամ իմացեր է, եւ բանը քիչ մը ծանրացընելու եւ Սահակ վարդապետը պատրիարքութենէ դուրս ձգել տալու համար սուտ խօսեր է*. Եւ որովհետեւ սուտ խօսիլը ինքնին մեղք է բայց Վէորգ սրբազան ալ, ինչպէս որ Մ՛էնադին մեզի իմացուցեր էր մէկ կաւազանի մը վէճ ունեցեր է իր պատրիարքութեան առեթը Սահակ վարդապետին հետ, այն վէճին առիթէն կիրք ունեցած կ՛ելլայ ատոր դէմ, եւ այն կիրքը այս սուտը իրեն զրուցել կուտայ իբրեւ միջոց մը

* Սուտ չհինելու պէտք եղած անխղճութիւնը եկեղեցականներուն մէջ պէտքին չափ զարգացած չէ՛. կամ սուտ չեն խօսիր, կամ անանկ սուտ մը կը խօսին որ սուտ ըլլալը չարժեր։ Մոփսը քիչ մը աւելի վարպետութիւն առացած է այս յողմէն քանի որ Մելոնին հետ մտերմացեր է. անոր Տէր-Եղիային ընորհներուն ասիկայ ալ արժանացած կը տեսնեմք. որ 495 թուոյն մէջ Սահակ վարդապետին ըրած երդմանը ձեւ կը դնէ այս խօսքը. "յանուն ամենասրբ "Երրորդութեան եւ իր սրբազան կարգին"։ Եւ Թէոդոթը հրատարակուելուն յաջորդ օրը՝ երդումը իր ականջովը լսողներուն մէկը իրեն կրսէ Թէ ամենասուրբ Երրորդութեան անունը բերան չառաւ Սահակ վարդապետը՝ բայց օրի՞ կը հասկըցընես. Մոփսը եւ Մելոն խրատին վերադարձն առած են որ կրսէր, "սուտ խօսէ՛. զրպարտէ՛. սուտ երկերէք մի՛ վախնար. լսողներուն միտքին մէջ պրիշկուք մըն ալ մնայ նէ շահ է"։ Երեքն ալ մի եւ նոյն Տէր-Եղիային աշակերտներն են։

ջրէժ առնելու, այս արժանապատիւ վարդապետը պատրիարքութենէն դուրս ձգելով։ Իրեն ալ խիղճը թեթեւցընել պէտք էր. ուստի նոր երդմանը թեթեւցընող պարագայ կը ցուցընէ կրիւք խօսիլը որպէս չի նոյնը իր առաջին ալ թեթեւցընող պարագայ ըլլալու ծառայէ։ Իսկ Ա Եղծին եւ Ա Ախին* այդպէս թեթեւցընող պարագայ պէտք չէ. անոնք առանց խօսիլը մէյ մէյ տէղ ալ չեն պներ։

Ասոր մենք կրնանք. Երդումն ընելը ամէն առաջին մեղք է. եւ մեղքը առանց կրկին չըլլար։ Արդ երկու ուղղիչ ունի իր գործիքներուն։ քանի կանուխ ինկնելիքներ եւ կիրքը, կամ ինչպէս որ կրսեն փիլիսոփայք, միտքն ու կամքը։ Ասիքը ապէկ բանի կը հաճի. բայց երբ կամքը մտքին վրայ իր իշխանութիւնը բանեցընէ՝ կիրքը կը զօրանայ. եւ այն ժամանակը ամէն մեղանչական խորհուրդ եւ գործ կը ծագին։ Արդ այն պատճառներէն մէկն ալ է աստուածային պատասխանը։ Անիքները մարդկային պատասխաններու մէջ թեթեւացուցիչ պարագաներ կընդունուին. աստուածային դատաստանի մէջ չեն ընդունուիր։ Այն ապէկ թեթեւացուցիչ պարագայ մըն էր Ասայի խաղերէն հիւանդ, բայց երբ որ Ասիամ պատուղը ուտելով աստուածային պատուիրանին դէմ մեղանչեցին ետքը ըսուեր. ինձի տուած կինդ այն պատուղն ինձի տուաւ ու կերայ. ասով չարդարացաւ։ Ասոր նման հազար ու մէկ օրինակներ կան սուրբ գրոց մէջ

* Ա Եղծը թող չենք ղանայ Ա Եղծին անունը իրմէն առաջ դնելնուս. իր վարպետն է ստուեղեան մէջ իրեն ալ պէտք է որ անոր գործը ճանչնայ։

ալ։ Աստի Վեհորդ սրբազանը կրօնական գիտութեանց մէջ բաւական հմտութիւն չէ՝ բաններուն երբ կրիք եղած երդումը անշնաս ցուցուցեր է, Ըստծիս շատ ապացոյց չուզեր, նոյն իսկ Ալեքսին եւ Ալեքսիին եւ անոնց նորընծայ աշակերտ Աթոռին գիտցածին չափ աստուածաբանութիւնն ալ բաւական էղեր է կիրքը մեզց թեթեւացուցիչ պարագայ չըլլալը հասկընալու. ուստի այս խօսքը՝ որուն լսողը Վեհորդ սրբազանն ըլլալը յայտնի արձանագրուած է յալ. 11 ին համագումար ժողովին առենապրութեանը մէջ, եւ օգոս. 2ին ժողովոյն հինգ վճիռներուն հինգերորդին մէջ ալ տիշուած է, տիշեալ երեք պարբերականներր միապէս անոր վրայէն կը նետեն. եւ անանկ կը գտըներն որ օգոստ. 2ին ժողովքին ներկայ գտնուող եւ նոյն հինգ վճիռներն ստորագրողները ըսեր են։

Ալեքսան իր միտեանական յօդուածին մէջ թիւ 143, քահանայի մը նոյնը կրկնել կամայ խոստովանութեան մէջ թէ կրիք եղած ո՛ր եւ իչէ մեղք՝ մեղք չէ։ Այս խոստովանութիւնը չեչոխելիներ յանր է. եւ Ալեքսան կարգադրութեան յայտնի է որ այս խակը Պ. Աշմաճեանին գնտանի ոչին է, որ ամէն բան ո՛րքան գայտնի գործուած ըլլայ նէ՝ անոր կիմացընէ. այսինքն՝ սատանան։ Այդ այս լրագրապետը տակաւին սատանային սուտզրուց եւ ստութեան հնդինակ ըլլալը չգիտեր. բաւական խրիք ալ չունի գաւելու որ սատանայն Ալ. իսկի նշանէն կը փախչի. եւ իրենց պարտականութիւնը գիտցող քահանաները մարդ մը խոստովանցընելուըլլան նէ

նախ եւ առաջ մէկ մը իրենք երեսին կը խաչակրքեն. մէկ մըն ալ խոստովանողին խաչակնքել կուտան. որով Ղեւոնդեան դուռը այն տեղաց լեզուպատուէր կը դիտուի, եւ խոստովանանքը լսելու ժամանակ չունենար։ Աստի մէկուսի անձին լսած խոստովանանքը այն քահանայներէն ըլլալու է որ օգուտ։ Յին Կտակարգ սրբազանին նախագահութեամբը Կերբա եղած ժողովքին մէջ գտնուեցան։ Նախագահնին կրնիք եղած երդումը թեթեւ ցուցընելէնետը, զարմանք չէ՝ որ անոր հետեւողները ըլլորովին ոչինչ սեպեն։ Այն օրը ժողովքին մէջ գտնուողներուն կարգը իրրեւ բոլորքական բամբասուած մարդ ալ կը գտնուէր. եւ ամենուն յայտնի է որ բողոքականները երեսին խաչակնքելու սովորութիւն չունին։ Գիտեմ գիտեր թէ հիմայ այն քահանայն մարդ խոստովանցընելու նստի նէ երեսը կը խաչակնքէ՞ մի. Այ եղբայր եւ Այ խնամիկն եւ անոնց համբակ աշակերտին պէս մարդու անուն տալ չեմ սիրեր (թէ որ ատոնք իրենց բանաձովը մեզ չսիրեցնեն նէ, ինչպէս որ Կտակարգ սրբազանին անունը յայտնեցուս պատճառ՝ Այ խնամին է). թէ որ այս քահանային անունը ատելի նէ՝ պիտին կըլլար ընթերցողներուն ատոր գիտը թէ այս քահանայն բողոքականներէն այդ սովորութիւնը առնելէն ետքը տակաւին կը պահէ՞ թէ չէ։

Այ եղբայրեր այն ալ ըսեր է եղեր թէ քահանայն խոստովանորդէն իրրեւ ապաշխարութիւն հրամայէ ըսեր է որ Այբենեան գրէ բաժանորդ գրուի։ Այդ ալ սուտ ըսեր է Այ եղբային սատանայն, Կիրքով հղածը մեղք չսեպող քահանայները Այբենեան

դրլին բաժանորդ գտնել հոգ չեն ըներ. անոնք ի-
րենց խոստովանուրիւն ցուցընելու ուրիշ լրագիրներ
եւ պարբերականներ ունին. իշնպես են Ա՛ղբ-
իւռուէն, Ա՛ռիւը, Ա՛ոսքայի Հիւխոսփուլը, Ի-
միրու անունց համար անուշահոտ ծխելիքը. եւ այլն.
Ա՛ղեքսանդրիոյ դրրոնն բաժանորդ ընդունող քահանայները
երեսնին խաչակնքողներն են, որոց քով չկրնար մո-
տենալ պ. Արվաճեանի լրաբեր սատանայն, եւ ա-
նոնց ըրած խոստովանութիւնը չկրնար լսել։

Ա՛մսոյս 23ին Ա՛ղբիւռ եւ Ա՛իւռուէի հրատա-
րակութիւնը բարձրագոյն հրամանաւ արգիլուեցաւ։
Ա՛նոնցմէ տեղեկութիւն ընդունողներուն բոլորովին
անմխիթար չմնալուն համար սա ալ կըսեմք որ մէ-
ղքիչը մեղս չունենալով ալ իր գիտցածները կամ
հնարածները անզգոյշ պարզամտաց հաղորդելու մի-
ջոցի կարօտութիւն չքաշէր. պ. Արթիւճեանը կը մըն-
նայ անոր հաւատար մ թարգման. եւ ասիկ յոռե-
հրդապահ ալ է. իր խորհ դատուն մեղքիչն ըլ-
լալը մինչեւ հիմայ մարդու լսած չունի. եւ կը յու-
սացուի որ ասկէց ետքն ալ չըսեր. սատանայն ալ՝ որ
ինչպէս ռամկական առածը կրսէ, յարդին տակէն
ջուր քալիցընողները շատ կը սիրէ. Ա՛ոխին խրմ-
բագրին հետ քիչ օրուան մէջ աղեկ բարեկամութիւն
ըրած է. եւ կարելի է որ քիչ ժամանակէն ասիկայ ալ
իր նախկին բարեկամներուն եւ վարպետներուն փա-
ռաբոը հաղորդ ընէ։

ԸՇԻ ԵՒ ԸՇԻՔ

Ըշին։ Մեր ազգին մէջ ռուբինեանց առաջին հայրապետական եղած անուններուն մէկն է Ըշին։ Ասոր վրայ Ղեւոնդ Ալիշան կ՚ըսէ թէ Ըշին մէկ Ըշին թագաւոր մըն ալ ունի մը. եւ այլն։ Թէ հայկազունեաց՝ թէ սրշակունեաց՝ թէ բագրատունեաց եւ թէ՛ ռուբինեանց ժամանակը անուններ կան որ մեր ազգին սեպհական եղած են, բայց նշանակութիւն մը չունին*։ Ասոնց նշանակութիւնը մեզի սահմանած իմ կամ կերպիւ մը մեզի հետ յարաբերութիւն ունեցող ազգերէն առնած չեմ։ Ըշին անունը պատմական հին արքայ մը լեզուին ըշէ բառն է, որով արեւուն հորիզոնէն վեր նոր ներկայած ժամանակը կիմանան որ արշալոյսին վերջը եւ բուն օրուան սկիզբն է. եւ նոյն պարսիկ կռապաշտներուն մէջ՝ օրերուն իշխող հաստատածներուն կարգն անցեր էր. եւ կըսէին որ՝ կէս գիշերէն սկսելով մինչեւ արեւուն ծագած րոպէն՝ աստր իշխանութեան տակն է, Հնդիկներն ալ իրենց առաջին ըսուած հին լեզուովը՝ արշալոյսը «ըշա» կանուանեն. որ այս բառէն եղած է։

* Գրե՛թէ ամէն ազգաց մէջ հին եւ նոր յատուկ անունները նշանակած են. մեր մէջ միայն անոնք չեն կրնար ըլլալ։